

## پیش‌گفتار

انسان به‌عنوان یک موجود زنده دارای دو ویژگی بسیار مهم یعنی «فکر و زبان» است که وی را از دیگر موجودات روی زمین متمایز می‌کند. توان به‌کارگیری ویژگی اول یعنی فکر، دو ارمان ممتاز برای انسان به همراه دارد. ارمان اول «خلاقیت» است که به وی توانایی تجسم و خیال‌پردازی برای ایجاد ایده یا مفهوم جدیدی را می‌دهد، و هدیه دوم «نوآوری» است که در واقع، فرایند خلق پدیده جدیدی است که امکان اجرایی کردن افکار و اندیشه‌های نو را به او می‌بخشد. نتیجه استفاده انسان از خلاقیت و نوآوری، علم و دانش انباشته جامعه بشری و محصولات و ابزارهای فناورانه برای ساده‌سازی امور و دستیابی به رفاه هرچه بیشتر نوع بشر است. اما استفاده از توانایی زبان، فرصت شکل‌گیری اجتماع بشری و نیز ایجاد ارتباط و در نتیجه هم‌زیستی را میان انسان‌ها در زندگی اجتماعی به وی اعطا کرده است.

بشر در طول تاریخ زندگی برای ایجاد ارتباط با هم‌نوعان، متناسب با پیشرفت‌های فناوری و دسترسی به ابداعات زمان توانسته است از انواع ابزارها، روش‌ها و قالب‌های موجود و ممکن بیان به‌عنوان رسانه برای برقراری ارتباط و به‌منظور انتقال پیام و رساندن اطلاعات استفاده کند و از روش‌های مختلفی مانند ارتباط با خود، ارتباط بین فردی، ارتباط گروهی، یا ارتباط جمعی متناسب با تعداد افراد شرکت‌کننده در کنش ارتباطی بهره‌برد. استفاده از حواس پنج‌گانه؛ زبان گفتاری؛ ارتباط دیداری یا نوشتاری با ابداع و تکامل خط؛ اختراع کاغذ و استفاده از قالب دست‌نوشته؛ اختراع چاپ و توسعه وسایل ارتباط جمعی کتاب، روزنامه و مجله؛ وسایل ارتباطی راه دور؛ توسعه وسایل فنی مکانیکی، الکتریکی و الکترونیکی؛ ارتباط بی‌سیم و رادیویی؛ رایانه و شبکه رایانه‌ای؛ ارتباط کابلی و ماهواره‌ای؛ وب و شبکه اجتماعی؛ اطلاعات و ارتباطات دیجیتال، مجموعه متنوعی از رسانه‌هایی بوده‌اند که به واسطه آن‌ها رفع نیازهای ارتباطی فکری، شناختی، اطلاعاتی و اجتماعی آحاد مردم در طول اعصار طولانی تأمین شده و صورت واقع به خود گرفته است.

به‌منظور دسترسی به موقعیتی که در آن، از یک سو، آزادی و پویایی مطبوعات و رسانه‌ها تضمین شود و مجال جریان آزاد اطلاعات فراهم آید و از سوی دیگر، نظام فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه فرصتی را به وجود آورد که مطبوعات و رسانه‌ها به حداکثر ظرفیت

مخاطبان دست یابند تا از این طریق به بهره‌وری بیشتری در تأمین نیازهای مخاطبان نائل آیند و رضایت گروه‌های کاربری آن‌ها حاصل شود، ضرورت دارد که ابعاد مختلف مبحث مطبوعات و رسانه‌ها به صورت علمی مورد مطالعه و سنجش قرار گیرند. دانشجویان رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی، گروهی از جامعه علمی هستند که به لحاظ محتوای رشته مطالعاتی و دانشی خویش نیازمند کسب اطلاعات و دانش کافی درباره مطبوعات و رسانه‌ها از نقطه نظرهای متفاوت نظیر پیدایش، تحول تاریخی، کارکردها و کاربردهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و نقش فناوری‌های نوین هستند.

برنامه آموزشی مقطع کارشناسی رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی درسی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در ۱۳۹۳، بنا به ضرورت و نیاز، به این موضوع مهم توجه کرده و درسی را با عنوان «آشنایی با مطبوعات و رسانه‌ها» پیش‌بینی نموده و در برنامه گنجانده است که اکنون در دانشگاه‌های سراسر کشور تدریس می‌شود و مباحث آن، در واقع، مکمل محتوا و موضوعات درس «مبانی ارتباط‌شناسی»، در همین برنامه درسی است. از آنجا که متن درسی جامع و مشخصی برای پوشش محتوای درس یادشده موجود نیست، کتاب درسی حاضر، بنا به پیشنهاد و سفارش سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت)، به منظور پر کردن این شکاف تهیه و تدوین شده و تلاش بر این بوده است تا ضمن در نظر گرفتن هدف و سرفصل‌های درس مذکور به عنوان منبع درسی مورد استفاده اساتید و دانشجویان قرار گیرد و زمینه و علاقه لازم را برای مطالعات بیشتر دانشجویان برای دستیابی به افق‌های وسیع‌تر فراهم سازد. افزون بر این، اثر حاضر این قابلیت را دارد که به منزله منبع تکمیلی و مطالعاتی، مورد استفاده و مطالعه دانشجویان و پژوهشگران رشته‌هایی چون ارتباطات، روزنامه‌نگاری و تاریخ مطبوعات و رسانه‌ها واقع شود.

مطالب کتاب حاضر در یازده فصل تنظیم و ارائه شده‌اند. فصل‌های اول تا دهم به ترتیب به مباحث مطبوعات و رسانه‌ها در جهان: تعاریف، پیدایش و تحول تاریخی؛ مطبوعات و رسانه‌ها در مناطق و کشورهای اسلامی: پیدایش، گذشته و حال؛ مطبوعات و رسانه‌ها در ایران: دوره باستان تا پایان قاجاریه؛ مطبوعات و رسانه‌ها در ایران: دوره پهلوی و جمهوری اسلامی؛ مبانی، مفاهیم و انواع رسانه‌های گروهی چاپی؛ انواع رسانه‌های گروهی دیداری و شنیداری: فیلم و سینما؛ رسانه‌های گروهی الکترونیک: رادیو؛ رسانه‌های گروهی الکترونیک: تلویزیون؛ مطبوعات و رسانه‌های نوین در محیط اینترنت و وب؛ و ابعاد اجتماعی و فرهنگی رسانه‌های گروهی می‌پردازند؛ و فصل یازدهم با عنوان «ابعاد سیاسی، حقوقی و اقتصادی رسانه‌های

گروهی» پایان‌بخش مطالب کتاب است و هر فصل مجموعه‌ای از سرفصل‌های فرعی خود را شامل می‌شود. در ضمن، متناسب با ماهیت درسی بودن کتاب، در ابتدای هر فصل، اهداف مورد انتظار آن فصل بیان شده‌اند و عموماً مقدمه‌ای مرتبط با فصل عرضه شده است. در پایان هر فصل نیز خلاصه‌مباحث فصل و سؤالاتی با سرفصل «خودآزمایی»، به منظور مرور، تمرین و یادگیری بیشتر مطالب افزوده شده‌اند.

در تهیه محتوای اثر، از مجموعه کتابخانه‌های متعدد و منابع چاپی و الکترونیکی متنوعی استفاده شده، با این همه، به دلیل تعدد منابع خارجی و نیز پوشش وسیع موضوعی آن‌ها از یک طرف و محدودیت حجم و نوع مخاطبان، محدودیت دسترسی به بعضی منابع الکترونیکی مورد نظر برای کتاب و برخی محدودیت‌های محیطی موجود از طرف دیگر، امکان تحریر و گنجاندن همه موضوعات مرتبط وجود نداشت. از این رو، ممکن و طبیعی است که انتظار همه مخاطبان فراهم نیاید و مشاهده برخی کاستی‌ها دور از انتظار نباشد. از همین رو پدیدآورندگان اثر از دیدگاه‌ها و پیشنهادهای ارزنده صاحب‌نظران به گرمی استقبال می‌کنند و برای ویرایش بعدی کتاب از آن‌ها بهره خواهند برد.

این اثر حاصل توصیه و همکاری نزدیک مجموعه‌ای از افراد و نهادهاست که یادآوری نقش و قدردانی از زحمات آن‌ها وظیفه عرفی، اخلاقی و علمی پدیدآورندگان است. به همین سبب، بر خود فرض می‌دانیم مراتب سپاس خود را حضور این عزیزان نثار کنیم. ابتدا لازم است به عنوان نویسنده پیش‌گفتار از جناب آقای دکتر نجفقلی حبیبی ریاست محترم پیشین دانشگاه علامه طباطبایی به لحاظ اعتماد ایشان در گشودن فضای خدمت در سمت مدیریت گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی و از جناب آقای مرتضی امین‌فر ریاست محترم وقت دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه به دلیل تشویق راقم این سطور به نگارش کتاب، از صمیم قلب قدردانی کنم. همراهی و کوشش شایسته همکاران محترم خویش سرکار خانم فائزه خاجویی و سرکار خانم آزادمهر دانش فاطمیه را در مراحل جستجو و گردآوری، یادداشت‌برداری و نگارش کتاب ارج نهم. مراتب سپاس فراوان نویسنندگان را خدمت دوست و همکار محترم جناب آقای دکتر عبدالرضا نوروزی چاکلی مدیر محترم گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی و ریاست محترم سازمان سمت، به جهت پیشنهاد ارزشمند نگارش کتاب و فراهم آوردن فرصت تدوین آن تقدیم کنیم. از مدیران و کارکنان شریف کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، کتابخانه دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، و کتابخانه‌های سایر دانشکده‌های دانشگاه علامه طباطبایی، همکاران محترم سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و کتابخانه صدا و سیمای جمهوری اسلامی

ایران که با گشاده‌رویی در تأمین منابع اطلاعاتی ما را یاری کرده‌اند تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از مدیران و مسئولان و کارکنان محترم سازمان سمت، به‌ویژه سرکار خانم زهرا محمدی جاهد کارشناس محترم پژوهشی گروه و مدیران و کارکنان محترم امور پژوهشی و ارزشیابی و تدوین، ویراستاری و چاپ سازمان سمت برای پذیرش زحمات پژوهش و ارتباط، حروفچینی، آماده‌سازی، ویراستاری، چاپ و انتشار کتاب تشکر می‌کنیم.

علی جلالی دیزجی و نویسندگان همکار  
دی ۱۴۰۰